

Ks. Dariusz Bartoszewicz

PWTW-CIBZ

WPLYWY JĘZYKA HURYCKIEGO NA HEBRAJSKI JĘZYK BIBLIJNY

Wprowadzenie

Naród Wybrany stanowił społeczność pod wieloma względami szczególną, przede wszystkim ze względu na kult Jahwe, który odgrywał ogromną rolę w życiu codziennym Izraela, jego zwyczajach, kulturze, prawodawstwie etc. Żydzi byli świadomi swojej odrębności, co więcej świadomie ją utrzymywali i pielęgowali, głównie przez przepisy prawne, dotyczące kontaktów z ludźmi innych narodowości. Ten dystans zachowywany w stosunku do ludów ościennych służył przede wszystkim temu aby zachować nieskażony kult jednego Boga.

Wiemy jednak, że ta izolacja miała swoje granice — Izraelici mieli różnego rodzaju kontakty z przedstawicielami innych narodów, prowadzili wymianę handlową, korzystali z dorobku innych ludów w wielu dziedzinach. Jest oczywiste, że najwięcej takich kontaktów oraz związanych z nimi oddziaływań, miało miejsce pomiędzy narodami żyjącymi na tym samym obszarze, czyli na terenie Bliskiego Wschodu. Ludy żyjące na tym terenie stanowiły zawsze, pomimo rozmaitych antagonizmów, swoistą wspólnotę w dziedzinie kultury tak duchowej jak i materialnej. Uwzględnienie tego faktu stanowi wydatną pomoc w zrozumieniu wielu zjawisk, które możemy zaobserwować w znanych nam przekazach dotyczących funkcjonowania społeczeństwa czasów Starego Testamentu.

W Piśmie Świętym odnajdujemy wiele śladów koegzystencji Izraela i ludów ościennych; jedne z tych ludów wymieniane są bardzo często (np. Egipcjanie / Egipt 513 razy, Babilończycy / Babilon 164 razy, Filistyni / Filistea 231 razy) inne natomiast niepomiernie rzadziej.

Do tej drugiej grupy należy niewątpliwie lud, który w swoim czasie odegrał ogromną rolę w dziejach Bliskiego Wschodu, dziś natomiast powoli wychodzi z zapomnienia — Huryci.

Śladów wpływu innych narodów na Izraelitów możemy szukać w różnych obszarach: w dziedzinie zachowań, zwyczajów, norm prawnych obowiązujących w danej grupie, w dziedzinie kultury materialnej, osiągnięć technicznych, w dziedzinie sztuki, w rzeźbie, malarstwie itd. Szczególnie ciekawym terenem poszukiwań wpływu innego ludu na Izraelitów jest sfera języka. Język jest z natury konserwatywny, zmienia się powoli, nie znosi „rewolucji”, przechowuje elementy bardzo stare, a jednocześnie jest żywy, dzięki czemu dostosowuje do późniejszych realiów wcześniejsze idee. Ponadto język „żyje swoim życiem”, jest mało podatny na próby odgórnego zmieniania z jakichkolwiek względów. Łatwiej przecież zniszczyć posągi wytworzone przez ludzi innej narodowości niż znaleźć, a tym bardziej usunąć ślad, który obcy naród zostawił w gramatyce czy słownictwie.

Niniejszy artykuł ma stanowić próbę odpowiedzi na pytanie: czy porównanie języków hurycyckiego i hebrajskiego pozwala wysunąć tezę, że we wczesnym etapie formowania się języka hebrajskiego ludzie nim się posługujący wchodzili w częste relacje z Hurytami?

Na początku rozważań przedstawione zostaną wybrane wiadomości dotyczące języka hurycyckiego, a także źródeł, dzięki którym dziś próbuje się ten język rekonstruować. Nie wydaje się celowe omawianie w równie dokładny sposób języka hebrajskiego, gdyż wiedza na jego temat jest nieporównywalnie bardziej szczegółowa, zaś dotyczące go podstawowe kwestie są powszechnie znane. W dalszej części przedstawione zostaną możliwości poszukiwania zapożyczeń z języka hurycyckiego w hebrajskim w trzech obszarach: gramatyki, słownictwa i fonetyki.

Klasyfikacja języka hurycyckiego

Obecnie język hurycycki zaliczany jest do rodziny języków kaukaskich. Rodzina ta składa się z trzech grup: południowa języki kartwelskie (między innymi gruziński), północno zachodnia języki abchasko adygijskie, północno wschodnia języki nachijsko

dagestańskie¹ Język huryccki należy do trzeciej grupy; najbliżej spokrewniony jest z językiem urartyjskim²

Przynależność hurycckiego do rodziny języków kaukaskich ustalona została w połowie lat pięćdziesiątych obecnego stulecia. Wcześniej był on zaliczany do rodziny językowej azjanickiej i śródziemnomorskiej. Wśród języków azjanickich wyróżniano języki: sumeryjski, elamicki, kassycki, hatt, chaldejski i huryccki³

Uczeni zajmujący się językiem hurycckim wyodrębniają kilka jego dialektów różniących się między sobą niekiedy dość znacznie. Są to dialekty: inskrypcji z Urkisz babiloński – język tekstów Marii, słownika – język bilingwy sumeryjsko - hurycckiej z Ugarit⁴, ugarycki – język tekstów z Ugarit (z wyłączeniem bilingwy huryccko sumeryjskiej), mitannijski – język listów Tuszraty i dialekt z Bogazköy – język tekstów z Bogazköy⁵:

Rekonstrukcja hurycckiego - gramatyka i słownictwo

Ze względu na strukturę morfologiczną język huryccki (podobnie jak urartyjski) możemy określić jako język aglutynacyjny. Oznacza to, że formy wyrazowe są w nim uzyskiwane na drodze dołączenia (czyli aglutynacji) do niezmiennego rdzenia lub osnowy jednoznacznych sufiksów umieszczanych w dokładnie ustalonej kolejności⁶ Pod tym względem huryccki podobny jest do języków: węgierskiego, tureckiego i fińskiego⁷

Kolejną cechą języka hurycckiego jest ergatywność. Ergativus, to nazwa osobnego przypadku, w którym musi być w tych językach wyrażany podmiot zdania, którego orzeczenie stanowi czasownik

¹ Klasyfikacja według: M. POPKO, *Huryci*, Warszawa 1992, 119.

² Prawdopodobnie oba języki wywodzą się ze wspólnego proto huryccko urartyjskiego, używanego w trzecim tysiącleciu przed Chr. Por. E. NEU, *Das Hurritische: Eine altorientalische Sprache in neuem Licht*, Mainz 1988, 34.

³ Klasyfikacja według: E. BENVENISTE, *Langues asianiques et méditerranéennes*, w: *Les langues du monde*, red. A. Meillet, M. Cohen, Paris 1952, 199. Podobna klasyfikacja por. A. CZIKOBAWA, *Wstęp do językoznawstwa*, tł. H. Olszewska, W. Mańczak, Warszawa 1954, 182.

⁴ Niektórzy sądzą, że nie jest to odrębny dialekt, a jedynie tekst skażony. Por. E. LAROCHE, *Glossaire de la langue hourrite*, Paris 1980, 19.

⁵ Por. M. CHACZIKJAN, *Hurritskij i urartyjskij jazyki*, Erewan 1985, 19.

⁶ Por. tamże., 16.

⁷ Por. M. POPKO, dz. cyt., 119.

przechodni⁸ Jeżeli natomiast orzeczenie wyrażone jest czasownikiem nieprzechodnim (nie ma wątpliwości, kto lub co stanowi podmiot zdania), to podmiot zdania wyrażony jest w absolutiwie⁹ Język hurycki w większości znanych nam dziś tekstów spisany jest akadyjskim pismem klinowym, jednakże są też znane zapisy innymi alfabetami, co ułatwia rekonstrukcję języka.

Obecnie znamy ponad pięćset słów huryckich z mniej lub bardziej precyzyjnie ustalonym znaczeniem¹⁰ Pomimo to nie można przy dzisiejszym stanie wiedzy przetłumaczyć żadnego obszerniejszego fragmentu tekstu nawet, jeśli jest możliwe odniesienie go do zapisów w innym języku.

Teksty dające podstawę do rekonstrukcji języka huryckiego można podzielić na dwie grupy. Pierwsza z nich to teksty huryckie w ścisłym rozumieniu, a więc spisane w języku huryckim. Podstawowy materiał dla rekonstrukcji języka huryckiego, który pomimo upływu lat nie utracił swojego znaczenia, odkryto w 1887r. w El Amarna w środkowym Egipcie. Odnaleziono tam archiwum zawierające zbiór listów dyplomatycznych z czasów Amenhotepa III i Amenhotepa IV (Echnatona). Wśród tych listów znalazło się kilka, których autorem był Tuszratta, król Mitanni. Wszystkie listy oprócz jednego spisane zostały w powszechnie wówczas stosowanym języku akadyjskim; wyjątek stanowił jeden list spisany w języku huryckim. Podobieństwo wszystkich listów tak pod względem formy, jak i treści pozwoliło na odczytanie tekstu huryckiego. List zwany często „*Listem z Mitanni*” został opublikowany w 1889r przez H. Winckler’a i L. Abel’a¹¹ Zawiera on cztery kolumny tekstu klinowego i liczy łącznie 494 wiersze. Pomimo kolejnych odkryć dokonywanych na przestrzeni

⁸ Autorka jednego z opracowań dotyczących języka huryckiego – Margarita Chacikjan podaje taki oto drastyczny przykład pomagający w zrozumieniu cechy ergatywności. W językach nieergatywnych istnieje pojęcie strony czynnej i biernej. Możemy więc jedno zdanie wyrazić dwoma sposobami (o ile oczywiście orzeczenie stanowi czasownik przechodni) np.: „pies (nominativ) został zabity przez człowieka” lub „człowiek (nominativ) zabił psa (accusativ)” W językach ergatywnych zdanie takie należałoby skonstruować w następujący sposób: „przez człowieka (ergativ) zabić - przezeń - on pies. Por.. M. CHACIKJAN, dz. cyt., 17.

⁹ M. POPKO, dz. cyt., 120

¹⁰ Por. M. CHACIKJAN, dz. cyt., 45

¹¹ H. WINCKLER, L. ABEL, *Der Thontafelfund von El Amarna — Königliche Museen zu Berlin, Mittheilungen aus den orientalischen Sammlungen*, Berlin 1889.

ostatnich stu lat, list z Mitanni pozostaje ciągle najważniejszym dokumentem źródłowym w dziedzinie hurytologii¹²

W ostatnich latach wielkie nadzieje pokładane są w wykopaliskach prowadzonych w Tell Brak. W odróżnieniu od innych stanowisk archeologicznych jest to miejscowość położona na terenie rdzennie mitannijskim. Odkryto tam pałac pochodzący prawdopodobnie z czasów świetności Mitanni. Trwają prace wykopaliskowe i jednocześnie czynione są próby odczytania i przetłumaczenia znalezionych tekstów. Praca ta jest niezwykle trudna ze względu na częste luki w znalezionych tekstach oraz ciągle jeszcze niewystarczającą znajomość języka hurycyckiego¹³

Druga grupa wydawnictw jest nieporównywalnie liczniejsza i obszerniejsza. Zawiera ona teksty spisane przez Hurytów w językach innych niż hurycycki, a także wzmianki o tym ludzie spisane przez przedstawicieli różnych nacji. Teksty z tej grupy również umożliwiają rekonstrukcję języka hurycyckiego, gdyż zawierają (sporadycznie) wyrazy hurycyckie oraz (częściej) hurycyckie imiona własne. Teksty z tej grupy pojawiają się w większości archiwów odkrywanych na obszarze starożytnego Bliskiego Wschodu. Najbardziej istotne są dla nas teksty pochodzące z Nuzi (Arapha), Bogazköy oraz Mari.

Odkrycia archiwów w Nuzi¹⁴ dokonała misja archeologów amerykańskich. Systematyczne badania archeologiczne tego stanowiska rozpoczęto w 1925 r.¹⁵ Wkrótce odkryto także inne starożytne miasta należące do królestwa Arrapha. Łącznie wydobyto z tych stanowisk ponad pięć tysięcy tabliczek z pismem klinowym. Większość tekstów jest w języku akadyjskim¹⁶, jednak zawierają imiona własne

¹² Por. M. POPKO, dz. cyt., 12.

¹³ Por. G. WILHELM, *A Hurrian Letter from Tell Brak (Plate 32)*, Iraq 53(1991), 159. Autor zamieszcza prawdopodobny przekład listu.

¹⁴ Po roku 2000 przed Chr. nazwa miasta uległa zmianie na „Nuzu” Por. J. SCHOFIELD, *Some Archaeological Sites and the Old Testament Nuzu*, The Expository Times 66 (1955), 315.

¹⁵ Por. A. SCHOORS, *Nuzi*, w: *Dictionnaire Encyclopedique de la Bible*, pr. zb., Brepols 1987, 351. Wydanie tekstów: por. *Joint Expedition with the Iraq Museum at Nuzi. Publications of the Baghdad School Texts*, Paris 1927-.

¹⁶ Są one jednak pisane językiem bardzo specyficznym, różniącym się często od klasycznego języka akadyjskiego. Ta specyficzna odmiana języka jest nawet określana jako: „dialekt tabliczek z Nuzi” Dogłębną analizę tego dialektu, chociaż nieco już zdezaktualizowaną przedstawił Cyrus Gordon. Por. C. GORDON, *The Dialect of the Nuzu Tablets*, *Orientalia* 7(1938), 32-63.

i pojedyncze słowa w języku huryckim¹⁷ Okazało się, że Nuzi prawdopodobnie z racji dużego udziału ludności pochodzenia huryckiego było ściśle związane z Mitanni. Teksty z Nuzi wzbogacają naszą wiedzę szczególnie w dziedzinie prawa, zwyczajów i stosunków społecznych panujących wśród ludności huryckiej¹⁸ Szczególnie cenne z punktu widzenia niniejszej pracy są dokumenty dotyczące nieruchomości, pożyczek, zawierania małżeństw, sposobów przeprowadzania adopcji, czy ustalania prawa własności i dziedziczenia. Pomimo wielu innych odkryć, tabliczki z Nuzi pozostają głównym źródłem materiałów do badań nad socjoekonomicznymi praktykami prawnymi w Mezopotamii¹⁹ Wśród wydań tekstów z Nuzi jako podstawowe wymienić należy (w kolejności publikacji): C. Gadd, *Tablets from Kirkuk*²⁰; wydanie E. Chiera: siedem woluminów opublikowanych w latach 1927-1938²¹; wydania R. Pfeiffer'a²² oraz E. Lacheman'a²³. Współcześnie wydawana jest seria: *Two Hundred Nuzi Texts from the Oriental Institute of the University of Chicago*²⁴

Kolejnym źródłem umożliwiającym rekonstrukcję języka huryckiego są archiwa stolicy Hetytów — Hattusa. Odkryto je w 1834r. w okolicy wsi Bogazköy (dziś Bogazkale) 150 km na wschód od

¹⁷ Por. M. POPKO, dz. cyt., 14.

¹⁸ Por. C. H. GORDON, *Biblical customs and the Nuzu Tablets*, w: *The Biblical Archaeologist Reader*, wyd. E. Campbell D. Freedman, New York 1964 t.2, 21.

¹⁹ Por. B. EICHLER, *Tabliczki z Nuzi*, w: *Słownik Wiedzy Biblijnej*, red. B. Metzger, M. Coogan, Warszawa 1996, tł. A. Karpowicz, 755.

²⁰ C. GADD, *Tablets from Kirkuk*, *Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale* 23(1926), 49-161.

²¹ E. CHIERA, *Inheritance Texts*, Paris 1927; *Texts of Varied Contents* (HSS 5), Cambridge Mass 1929; *Declarations in Court*, Paris 1930; *Exchange and Security Documents*, Paris 1931, *Proceedings in Court*, Philadelphia 1934; *Mixed Texts*, Philadelphia 1934; *They Wrote on Clay*, Chicago 1938.

²² R. PFEIFFER, *The Archives of Shilwateshub Son of the King*, (Harvard Semitic Series 9), Cambridge Mass 1932; R. PFEIFFER, E. LACHEMAN, *Miscellaneous Texts from Nuzi*, t.1 (Harvard Semitic Series 13), Cambridge Mass 1942; R. PFEIFFER, E. SPEISER, *One Hundred New Selected Nuzi Texts*, *The Annual of the American Schools of Oriental Research* 16 (1936).

²³ E. LACHEMAN, *Miscellaneous Texts from Nuzi*, t.2, Cambridge Mass 1950; *The Administrative Archives*, (Harvard Semitic Series 15), Cambridge Mass 1955; *Economic and Social Documents*, (Harvard Semitic Series 16), Cambridge Mass 1958; *Family Law Documents*, (Harvard Semitic Series 19), Cambridge Mass 1962.

²⁴ *Two Hundred Nuzi Texts from the Oriental Institute of the University of Chicago*, wyd. M. Maidman, Bethesda 1994.

Ankary. Wykopaliska rozpoczęto w 1906 r. Teren wykopalisk jest stosunkowo rozległy — obejmuje ok. 168 ha²⁵ Biblioteki Hattusa zawierają dużą ilość tekstów głównie hetyckich i akadyjskich, jednak obok nich przechowały się dokumenty w innych językach, także w huryckim. Hetyci często prowadzili walki z Hurytami, stąd wiele tekstów dotyczy sytuacji politycznej i militarnej. Odkryciom z Bogazköy zawdzięczamy też wiele informacji dotyczących religii i mitologii huryckiej²⁶ Teksty z Hattusa wciąż znajdują się w fazie opracowywania i publikacji. Współcześnie badacze języka huryckiego duże nadzieje pokładają w odkryciach z Bogazköy, gdzie od 1983r. prace wykopaliskowe doprowadziły do odkrycia wielu cennych pomników tego języka²⁷

Odkrycia w Mari są najważniejszym owocem poszukiwań archeologów francuskich na terenach Syrii. Archiwa tam odnalezione zawierają dziesiątki tysięcy tabliczek²⁸ Poszerzają one naszą wiedzę odnośnie północnej Mezopotamii i Syro - Palestyny; zawierają też wiele odniesień do rzeczywistości biblijnej²⁹ Wśród odnalezionych tam tekstów przeważają listy oraz różnego rodzaju dokumenty pałacowe pochodzące z XVIII w. przed Chr.³⁰ Występują w nich dość licznie imiona huryckie, a także w powiązaniu z nimi nazwy geograficzne z północnej Mezopotamii³¹ W Marii odnaleziono także wiele cennych obiektów architektonicznych: kilka świątyń, jedna wieża schodkowa i liczne posągi³² Odnośnie tekstów z Marii podstawowe wydanie to

²⁵ Por. J. ZABŁOCKA, *Historia Bliskiego Wschodu w starożytności (od początków osadnictwa do podboju perskiego)*, Wrocław Warszawa Kraków Gdańsk Łódź, 1982, 196.

²⁶ Por. K. GĘBURA, *Huryci*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 6, Lublin 1993, 1338.

²⁷ Więcej informacji na ten temat: E. NEU, *Zur Grammatik des Hurritischen auf der Grundlage der hurritisch — hethitischen Bilingue aus der Bogazköy — Grabungskampagne 1983*, w: *Hurriter und Hurritisch, Konstanzer Altorientalische Symposien*, wyd. V. Haas, Konstanz 1988, 95—116.

²⁸ Por. B. EICHLER, *Tabliczki z Mari*, w: *Słownik Wiedzy Biblijnej*, red. B. Metzger, M. Coogan, Warszawa 1996, tł. A. Karpowicz, 754.

²⁹ Por. R. GORDON, *From Mari to Moses*, w: *Of Prophets' Visions and the Wisdom of Sages*, *Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series* 162, Sheffield 1993, 63n.

³⁰ Por. J. BRIGHT, *Dzieje Izraela*, tł. J. Radożycki, Warszawa 1994, 70.

³¹ Por. M. POPKO, dz. cyt., 14.

³² Por. P. WEIMAR, *Mari*, w: *Praktyczny Słownik Biblijny*, red. A. Grabner-Haidera, tł. T. Mieszkowski, P. Pachciarek, Warszawa 1994, 703.

*Archives royales de Mari*³³; publikacja tych tekstów została zakończona.

Rekonstrukcja hurycyckiego - fonetyka

Jeszcze trudniejsza sytuacja niż w przypadku rekonstrukcji gramatyki i słownictwa występuje w przypadku badań nad fonetyką języka hurycyckiego. Udało się dotychczas, dzięki analizie porównawczej, sformułować kilka zasad wymowy hurycyckiej jednak są one wciąż przedmiotem dyskusji.

W języku hurycyckim spółgłoski zwarte bezdźwięczne („p”, „t”, „k”) występują na początku wyrazu, oraz po „t” i „sz”; zaś odpowiadające im zwarte dźwięczne („b”, „d”, „g”) na końcu wyrazu, po płynnych („l”, „r” i prawdopodobnie „n”³⁴), oraz w pozycji interwokalnej. Stwierdzono także, że hurycyckie spółgłoski zwarte wykazują tendencję do uszczelinowienia np.: p-f, b-v, k-h³⁵

Hurycycki posiada także spółgłoski syczące bezdźwięczne: „sz” i „s”, oraz dźwięczne: „ż” i „z”. Wydaje się, że w hurycyckim rzadko występowały spółgłoski tylnojęzykowe. Nie spotykamy też wspólnych językom semickim spółgłosek h (he) i ‘ (ain)³⁶

Uważa się, że język hurycycki posiadał dwie półsamogłoski: „y” i „w”, oraz cztery samogłoski: „a”, „e”, „i”, „u”. Niektórzy sądzą, że używano także samogłoski „o”, którą być może zapisywano przez dodanie specjalnego oznaczenia do „u”

Język hurycycki a w szczególności prawa obowiązujące w jego fonetyce wydają się najmniej poznaną dotychczas dziedziną kultury Hurytów.

³³ *Archives royales de Mari*, Paris 1965.

³⁴ Bardzo niewiele wiadomo odnośnie hurycyckich spółgłosek płynnych — odkryto zaledwie kilka imion własnych i nazw ogólnych, prawdopodobnie zapożyczonych. Stwierdzono jednak występowanie oboczności l—n w tekstach akadyjskich z Nuzi, co powszechnie tłumaczone jest jako wpływ języka hurycyckiego. Por. R. DE VAUX, *Etudes sur les Hourrites*, *Revue biblique* 50(1941), 206.

³⁵ Por. tamże, 206.

³⁶ Por. tamże, 207.

Wpływy w dziedzinie gramatyki

Możliwą do rozważenia reminiscencją hurycką w języku hebrajskim jest szczególna forma zaimka osobowego 3. osoby singularis femininum, występująca w Pięcioksięgu: *hū'* Zazwyczaj zaimek osobowy 3. osoby singularis masculinum ma formę *hū'*, zaś w femininum występuje *hî'* Natomiast Pięcioksiąg z nieznanymi bliżej przyczyn używa w piśmie formy masculinum, która jednak odczytywana jest jak forma żeńska³⁷ Występuje jednak jedenaście wyjątków od tej zasady³⁸ Przedstawiano różne sposoby wytłumaczenia tej sytuacji. Dawniej utrzymywano, że to zjawisko było archaizmem, który został niedokładnie poprawiony przez Masoretów³⁹ Współcześnie fakt ten bywa interpretowany jako wpływ języka huryckiego, gdyż w huryckim nie jest rozróżniany rodzaj w trzeciej osobie singularis zaimków osobowych. Wydają się więc możliwe dwa rozwiązania:

1. W pierwotnym hebrajskim pod wpływem huryckiego na oznaczenie obu rodzajów używano zaimka *hū'*, później zaś (w czasach Dawida i Salomona) dla wyrażenia formy femininum zastosowano *hî'*⁴⁰; innymi słowy widzimy tu przejaw odmienności różnych stadiów rozwoju języka hebrajskiego⁴¹
2. Pierwotnie istniały obie formy (*hū'* i *hî'*), jednak na pewnym etapie dziejów Izraela, w niektórych środowiskach, zaczęto pod wpływem huryckiego używać tylko jednej formy dla obu rodzajów.

Wydaje się, że obecność tych zapożyczeń w niektórych językach zachodniosemickich wskazuje na bliski kontakt tych narodów z żywiołem huryckim, we wczesnej fazie rozwoju tych języków. Można wysunąć tezę, że miało to miejsce jeszcze w czasach ekspansji huryckiej i świetności Mitanni⁴²

³⁷ Por. T. LAMBDIN, *Introduction to Biblical Hebrew*, London 1991, 82.

³⁸ Por. W. GESENIUS - E. KAUTZSCH, *Hebrew Grammar*, Oxford 1910, 107.

³⁹ Por. tamże, 107.

⁴⁰ Por. G. RENDSBURG, *A New Look at Pentateuchal HW'*, *Biblica* 63,3(1982), 368. Autor na podstawie powyższych rozważań kwestionuje wellhausenowską teorię czterech źródeł Pięcioksięgu, uznając, że jest on dziełem bardzo wczesnym.

⁴¹ Por. L. STACHOWIAK, *Biblijne języki*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin 1985, 477.

⁴² Por. E. A. SPEISER, *Hurrians*, w: *The Interpreter's Dictionary of the Bible*, New York -Nashville, t.1, 665.

Wpływy leksykalne

W dziedzinie słownictwa ewentualne wpływy huruckiego na hebrajski także mają bardzo ograniczony zakres. Możemy rozważyć w tym kontekście dwa wyrazy, które weszły do słownika hebrajskiego: rzeczownik oznaczający broję łuskową, oraz czasownik, którego rdzeń wyraża obwieszczanie, ogłaszanie. W obu przypadkach, zapożyczenie słowa związane jest z przyswojeniem przez Żydów tego, co ono oznacza, a więc zbroi i szczególnego obwieszczenia występującego przy kupowaniu i sprzedawaniu bardziej wartościowych przedmiotów.

Sposób zawierania transakcji handlowych w początkach drugiego tysiąclecia przed Chr. ukazany jest w Starym Testamencie w opisach życia i działalności Patriarchów. Dzięki zapisowi w Rdz 23, 4 -20⁴³ wiemy jak przebiegała transakcja kupna przez Abrahama pola z grota w Makpela. Abraham kupił to miejsce od Hetyty Efrona, aby pochować tam swoją zmarłą żonę Sarę. Procedura handlowa miała następujący przebieg:

- a) kupujący wyraża wolę nabycia ziemi (Rdz 23, 8n);
- b) sprzedający składa propozycję podarowania kupującemu przedmiotu transakcji (Rdz 23, 11);
- c) kupujący żąda przyjęcia zapłaty (Rdz 23, 12);
- d) sprzedający proponuje cenę (Rdz 23, 15);
- e) kupujący aprobeje proponowaną cenę i wręcza zapłatę (Rdz 23, 16);
- f) następuje proklamacja transakcji wobec zebranych świadków „w bramie miasta” (Rdz 23, 18).

Proklamacja ustna wobec zebranych współobywateli była dla obu stron wystarczającą gwarancją legalności zawieranej transakcji⁴⁴

Opisany powyżej sposób nabywania dóbr o większej wartości jest spotykany także wśród Hurytów w Nuzi, jednak szczególnie godna uwagi, jako element zapożyczony z kultury huruckiej, jest wieńcząca transakcję proklamacja. Występuje ona w tekstach z Nuzi jako ostatni element dokumentów prawnych. Oto przykłady: „Ta tabliczka została napisana po proklamacji przy wejściu do bramy” (JEN 539 30-32); „Ta tabliczka została napisana w Nuzi po proklamacji” (HSS 19 118 16-18).

⁴³ Fragment ten należy do źródła P

⁴⁴ Por. S. ŁACH, *Pięcioksiąg*, w: *Wstęp do Starego Testamentu*, pod red. S. Łach, Poznań - Warszawa 1973, 158.

W pierwszym przykładzie proklamacja została wyrażona słowem: „šudūtu”, zaś w drugim hurycckim synonimem: „kirenzi / .kirezzi”⁴⁵ Ten ostatni wyraz może być traktowany jako źródłosłów hebrajskiego i aramejskiego „krz” — ogłaszać obwieszczać⁴⁶ Tekst z Nuzi datowany jest na ok. 1500 r. przed Chr., natomiast znane nam wystąpienia „krz” w oficjalnym aramejskim pochodzą dopiero z okresu perskiego, zatem nie możemy prześledzić drogi tego zapożyczenia. W talmudycznym aramejskim spotykamy termin: „akrazâ” używany jako techniczne określenie proklamacji wymaganej przez władzę dla prawomocności pewnych przypadków sprzedaży⁴⁷ Jeden z dokumentów dotyczących takiej transakcji zawiera zamiennie używane wyrażenia „krz” i „krwz”⁴⁸

Kontrakty handlowe, a także inne dokumenty prawne, formułowane są zazwyczaj w sposób ścisły i formalnie zgodny z panującymi zwyczajami. Powoduje to często stosowanie przez ich autorów pewnych anachronizmów, dzięki czemu zostały zachowane bardzo stare obyczaje i słownictwo z tego zakresu. Wydaje się więc bardzo prawdopodobne, że omawiane powyżej zasady zawierania transakcji handlowych pochodzą z czasów, kiedy Huryci byli dominującym żywiołem etnicznym na terenie Bliskiego Wschodu.

Kolejnym wyrazem, który występuje w języku hebrajskim, a przypuszczalnie ma pochodzenie hurycckie jest nazwa zbroi łuskowej. Pojawienie się tego elementu uzbrojenia na Wschodzie datuje się na pierwszą połowę drugiego tysiąclecia przed Chr. Zbroja łuskowa wykonana była z plakietek z brązu (w późniejszych czasach — z żelaza) naszytych na tkaninie lub na skórze⁴⁹ Zbroją taką chroniony był przede wszystkim wojownik — właściciel rydwanu. Często jednak zbroja osłaniała także woźnicę, a nawet konie⁵⁰

⁴⁵ Por. A. SHAFFER, *Hurrian *kirezzi West—Semitic krz*, *Orientalia* 34(1965), 33.

⁴⁶ Por. E. VOGT, *Lexicon linguae aramaicae Veteris Testamenti*, Roma 1971, 86.

⁴⁷ „Według Miszna Ketubbot 11,5 sprzedaż mienia należącego do sieroty stawała się niepodważalna i ostatecznie zakończona, jeśli dwór dokonał «'iggeret biqqoret». Jest to później wyjaśniane jako «publiczne ogłoszenie» (krzh)”; E. A. SPEISER, *Leviticus and the Critics*, w: *Y. Kaufmann Jubilee Volume*, Jerusalem 1960, 43; cyt. za: A. SHAFFER, dz. cyt., 34.

⁴⁸ Por. A. SHAFFER, dz. cyt., 34.

⁴⁹ Por. R. DE VAUX, *Les institutions de l'Ancien Testament*, Paris 1961, 55.

⁵⁰ Por. R. DE VAUX, *Les Hurrites de l'histoire et les Horites de la Bible*, *Revue biblique* 74(1967), 485.

Przekonanie o obcym pochodzeniu zbroi łuskowej wynika stąd, że jej nazwa brzmi tak samo lub podobnie w różnych językach Orientu: akadyjskim, hetyckim, egipskim, ugaryckim, hebrajskim. Jeżeli autorami tego militarnego wynalazku są Huryci, to możemy wnioskować, że i wyraz określający ten przedmiot jest także pochodzenia hurycckiego⁵¹

W Biblii zbroja łuskowa wymieniana jest siedmiokrotnie⁵². Język hebrajski używa dla jej określenia terminu *šir^ejôn*, które pochodzi od starszego *sir^ejôn*⁵³. Zwraca również uwagę oboczność formy pluralis: w jednym przypadku jest to forma masculinum *w^ehaššir^ejonîm* (Ne 4,10), w innym — femininum *šir^ejonôt* (2 Krn 26,14). Zarówno oboczność samego słowa, jak i form, które przybiera, świadczy dodatkowo o obcym pochodzeniu wyrazu⁵⁴.

Uzupełnieniem powyższych rozważań o hurycckiej proveniencji wyrazów występujących w Tanach jest kwestia biblijnych imion własnych, które mogą być zakwalifikować do tej samej grupy⁵⁵.

Wpływy w dziedzinie fonetyki

Ważnym argumentem potwierdzającym koegzystencję Izraelitów i Hurytów jest ciekawa obserwacja dotycząca języka hebrajskiego. Obowiązująca w nim zasada, zgodnie z którą niepodwojona spółgłoska stojąca bezpośrednio po samogłosce przybiera formę uszczelinowioną (spirant)⁵⁶, nie jest typowa dla języków semickich. Oprócz hebrajskiego, zjawisko takie zachodzi w języku fenickim i aramejskim⁵⁷, a także jest charakterystyczne dla języka hurycckiego. W hurycckim występują pary spółgłosek posiadających w zależności od pozycji w wyrazie wymowę zwartą bądź

⁵¹ W tekstach z Amarna używany jest termin: KUŠ sa-ri-am; w tekstach z Nuzi: za-ri-(a)-am; zaś w tekstach z Bogazköy: šariyan(n)i. Por. V HAAS, *Einführung in das Thema*, w: *Hurriter und Hurritisch, Konstanzer Altorientalische Symposien*, wyd. V Haas, Konstanz 1988, 23.

⁵² 1 Sm 17,5,38; 1 Krl 22,34; 2 Krn 18,33; 2 Krn 26,14; Iz 59,17; Ne 4,10

⁵³ Por. L. KOEHLER, W. BAUMGARTNER, *Lexicon in Veteris Testamenti Libros*, Leiden 1958, 1011.

⁵⁴ Por. R. DE VAUX, *Les Hurrites de l'histoire...*, dz. cyt., 485.

⁵⁵ Więcej na ten temat: D. BARTOSZEWCZ, *Onomastyczne reminiscencje hurycckie w Starym Testamencie*, *Przegląd Orientalistyczny* 1-2(2002), 85-94.

⁵⁶ Por. P. H. KELLEY, *Biblical Hebrew*, Grand Rapids 1992, 12n.

⁵⁷ Por. E. A. SPEISER, dz.cyt., 665.

uszczelinowioną. Na pewno należą do nich spółgłoski p - f, b - v, k - h. Co do innych, sytuacja nie jest do końca wyjaśniona⁵⁸

Podsumowanie

Na podstawie przedstawionych przesłanek wydaje się uprawnione udzielenie twierdzącej odpowiedzi na postawione na wstępie artykułu pytanie. Wzajemne kontakty Żydów i Hurytów zaowocowały prawdopodobnie przyswojeniem do języka hebrajskiego elementów pochodzących z języka hurycckiego. Wątpliwości wobec takiego wniosku wynikają z dwóch przyczyn. Po pierwsze współczesna znajomość języka hurycckiego jest tak skromna, że wszelkie twierdzenia go dotyczące należy formułować niezwykle ostrożnie. Drugim źródłem wątpliwości może być problem z ustaleniem pochodzenia poszczególnych elementów języka (ale także szerzej – kultury, zarówno duchowej jak i materialnej) w sytuacji kiedy Bliski Wschód stanowił w starożytności jedność kulturową.

Le changement dans la langue hébraïque sous l'influence la langue hourrite (résumé)

Être en contact les Hébraïques avec les Hourrites selon toute probabilité porter les éléments hourrites dans la langue hébraïque. Nous avons deux doutes sur cette conclusion: 1. La connaissance la langue hourrite d'aujourd'hui, elle n'est pas assez suffisante; 2. Il y a un problème pour separer les langues orientales: hourrite et hébraïque.

⁵⁸ Więcej na ten temat: Por. M. Chaczikjan, dz. cyt., 33-44.